

АРХИТЕКТОНИКА НА ПЪТЕПИСНИТЕ КНИГИ НА АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ ПРЕЗ 30-ТЕ И 40-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Доц. д-р Роман Хаджикосев

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Статията представя изследване на книгите с пътеписи на Ангел Каралийчев през втория период в неговото развитие. За първи път в литературната ни наука акцентът е поставен не толкова върху съдържателния аспект, колкото се разглеждат обвързаността и диалогичността между текстовете, които писателят поставя в различните сборници. Проследена е спецификата в композирането на книгите, като се търси обяснение за отсъствието на единство и сцепление между отделните творби. Специално внимание се обръща на единствената чисто пътеписна книга в творчеството на писателя – „Земята на българите“, която претърпява пет издания.

Ключови думи: организация; пътепис; композиция; структура

Ангел Каралийчев е едно от водещите имена в българската литература през трийсетте години на ХХ век. Александър Филипов го артикулира още в началото на десетилетието: „Каралийчев е вече закрепнал творец, със свой облик. Това, което е дал до сега, би стигало да му отреди хубаво място в нашата литература. Но заедно с това той не би измамил и надеждите ни за бъдното развитие и разширяване“ (Filipov 1932, p. 433). Разбира се, оценките невинаги са възторжени, независимо от различните мотиви на критиците. Преминал през драматичните събития около раздялата със списание „Нов път“ и обвиненията на Георги Бакалов, че едва ли не е фашист¹, писателят се превръща в ключов фактор за разрива между двама от най-големите критици – Иван Мешков и Владимир Василев, поради „отказа на Вл. Василев да отпечата отрицателната му рецензия за втората белетристична книга на А. Каралийчев „Имане“ (Vasilev 1998, p. 77).

Вместо очакваното *бъдното развитие*, писателят е на кръстопът в личен и творчески план. Преминал през опит за самоубийство, а от друга страна, осъзнаващ, че може би действително има нещо вярно, че затъва в „безжизнени патриархални идилии“, както твърди Мешков, писателят започва все по-насто-

ятелно да търси усамотение сред природата и все по-често пътува в България и извън нея. Петър Пондев започва свой спомен за него от едно посещение в драгалевската къща на Ламар така: „В рейса пътувахме почти мълчаливо, но още със слизането Каралийчев оживено заговори за преимуществата да се живее сред природата и колко тежко прекарва дните си в своя тъмен и усвоен апартамент“ (Pondev 1976, p. 480). Всъщност „чувството за природа“ се открива като характерен белег още в „Ръж“: „Природата играе първостепенна роля у А. Каралийчев, както в живота на земеделеца, овчаря и поета. Всичките си лица той рисува, когато са на нивата, ливадата, в гората или на връщане оттам. Скърби и радости те споделят с нея“ (Meshekov 1989, p. 756 – 757). Но ако в тази първа негова книга природата е художествено претворена, то все по-честите пътувания съвсем естествено го извеждат до пътеписа, като е било само въпрос на време крачката към този жанр да бъде направена.

През трийсетте години пътеписът търпи истински ренесанс, като това се дължи донякъде на популярността на списание „Български турист“, което излиза от 1903 до 1940 г. За тези почти четири десетилетия изданието се развива значително, като от чисто информативно издание, публикуващо разпоредби, нормативни актове, покани на туристическите дружества, по една-две пътни бележки и някое стихотворение в 16 черно-бели страници малък формат, стига до 70 цветно илюстрирани гланцирани страници, в които административната информация е заменена от сериозни текстове за историята на алпинизма и планинарството по света и в България, а през последните две десетилетия често се появяват и художествени пътеписи на утвърдени имена в литературата. Ангел Каралийчев също публикува два такива в „Български турист“. През 1926 г. в ноемврийския брой излиза неговата кратка импресия „Нощ над Мадара“ от петнайсетина абзаца, която е в духа на прозаичния лиризм от „Ръж“. Шест години по-късно тя е сериозно доработена, сюжетирана и се превръща в „Мадарска легенда“ в сборника „Лъжовен свят“ (1932 г.). Втората публикация е по-сериозна и носи заглавие „Родина“. Тя е в пет едромасштабни страници, илюстрирани с пейзажни планински снимки. „Родина“ е еkleктична компилация от два пътеписа – „Край брега на равна Добруджа“ и „От върха“, появили се предходната година в книгата „Сребърна ръкойка“ (1935 г.), като вторият пътепис е с променено заглавие „Един старопланински връх“ в списанието. Двата пътеписа са „въведени“ с кратък есеистичен спомен, в който писателят представя среща с изгубило се двугодишно момченце. Споменът отключва патетични разсъждения, свързани с пътуванията на Каралийчев из родината: „Като туй малко същество с голяма любов и ние ходиме да дириме нашата свята майка – родината. Търсиме я в просторната равнина на Тракия, където корабите плискат гроздов сок, ясен като кръв на младо агне. Надничаме в дълбоките кладенци на житна Добруджа, да видиме дали не е останал отразен на дъното нейният образ, когато е вадил вода, за да напълни зелената пръстена

стомна“ (Karaliychev 1936, p. 149). След това Каралийчев дири образа на родината на Шипка, в Македония, търси със старите учени „нейният лик по окадените и напукани стени на манастирите, по страниците на богослужебните книги, където е шарило пачето перо на монасите, по пергаментните ръкописи на некогашните летописи“ (Karaliychev 1936, p. 150). До този момент рядко в неговите текстове можем да открием толкова висока националистическа интонираност. Какво се е променило?

В интервю с Бойко Пенчев Тони Николов и Людмила Димова формулират този важен етап от развитието на писателя: „А истината е, че Каралийчев през 30-те и 40-те е вече съвсем различен автор, който изцяло е в лоното на националноромантическия разказ“. Бойко Пенчев доразвива тази идея: „Каралийчев в този период минава изцяло в полето на десния културен модел, който се обръща към „родното“ и търси някакви нива на обединяване, най-вече през подвига и земята.“ (Penchev, Nikolov, Dimova 2022). Това е *втората фаза*, през която преминава творчеството на писателя, ясно противопоставена на предходната в списание „Нов път“, където Бакалов яростно налага принципа на интернационализма, от който Каралийчев вече настойчиво се дистанцира. Националноромантическият разказ го тласка към нови територии, където ще може да положи в нов фокус творческата си енергия. И пътеписът е именно онази канава, където пейзажът, родината и нацията намират пресечна точка. Тя е по-различна от тази на Вазов, уж положен във високите националистично патриотични регистри в пътеписните и пейзажните текстове.

Първата компилативна книга на Каралийчев с няколко пътеписа „Сребърна ръкойка“ излиза през 1935 г. и е посрещната почти възторжено. Георги Константинов пише в сп. „Златорог“ по повод един конкретен и действително сполучлив фрагмент от може би най-добрата творба – „От върха“, с която започва книгата: „Това не е белетристика, не е „проза“, то е чуждо на всяко преднамерено, разумно дирено отклонение – в него има много повече лиризм и символна дълбочина, отколкото във везаната и измъчена реч на сума стихотворци“ (Konstantinov 1935, p. 376). Критикът винаги е симпатизирал на Каралийчев, като пише за почти всяка негова книга, в това число и за приказките, а и признава, че в онези години са били приятели. Тук-там го упреква за слабости, като употребата на турцизми, но като цяло, доминират положителните оценки, макар понякога да звучат повърхностно: „Ако има нещо най-безспорно и най-лично у Каралийчев, то е неговият наситен с чувство и образи стил“ (Konstantinov 1961, p. 408). В същия дух е и рецензията на Людмил Стоянов в левия тримесечник „Кормило“: „Неговият стил е в пълно съответствие с ума му и това е безспорно един ум, който е решил всички задачи на съществуването и е направил от изкуството една великолепа сметка“ (Stoyanov 1935, p. 2), каквото и да е искал да каже вече бившият поет символист. „Сребърна ръкойка“ е сборник с деветнадесет текста. Самият автор по-

стъпва отговорно в желанието си да уточни характера на творбите, но и видно изпада в затруднение да вкара някои от тях в калъпа на познатите жанрови форми, поради което на заглавната страница под титула четем с едър шрифт и големи букви, по-големи от тези на името на писателя: ПЪТЕПИСИ, НАСТРОЕНИЯ, РАЗКАЗИ. Това е първата книга на Каралийчев, в която на титулната страница се уточнява жанровото ѝ съдържание. От този момент това се превръща в практика за него, при това не само за тези с пътеписи, разбира се, без да броим предназначенията за деца. Също така изключваме „Старопланински бунтовници“ (1939 г.), сборник с два патриотарски разказа, събрани на по-малко от тридесет страници в популярната и спонсорирана от Министерството на народното просвещение библиотека „Древна България“. Тази литература препраща към един важен ракурс, който ще обясни поведението и подхода на Каралийчев към финансовия аспект на неговите книги през този период, а и не само през него. Стилиян Стоянов убеждава в разсъжденията си за качествата на книгите, публикувани в тази поредица: „При това авторите си дават сметка за различните задачи и различната следователно поетика във високата литература и в популярните библиотеки. Нищо общо, освен името на автора няма между сборника „Ръж“ и излязлата през 1929 г. в Художествена библиотека „Древна България“ книжка „Смъртта на хан Крума“ (Stoyanov 1998, p. 45). Това е валидно и за по-късната му книга „Старопланински бунтовници“, като Стоянов търси причините за това явление в българската литература: „Очевидно е, че много от творците на популярните книжки са писали заради материалната печалба“ (Stoyanov 1998, p. 45). Свидетелства, че от самото начало на своя творчески път Каралийчев прагматично обгрижва финансовите си постъпления, откриваме в една не особено дружелюбна статия в „Хиперион“, подписана с инициала С., атакуваща „Златорог“ и неговите нови сътрудници, където пише: „Защитата“ (на списанието, бел. моя – Р.Х.) почва с изложение подробно кои и за какво са наградени, като че ли бе необходимо да се подчертае, че Каралийчев взема 10 000 лева за своите три разказа, поместени в „Златорог“ (S. 1925, p. 301). За сравнение по онова време цените на книгите са съпоставими с днешните.

Типичен пример за финансово планиране е сборникът „Росенският камен мост“, който излиза в три издания през 1941 г., 1943 г. и 1945 г., но в книгите е посочено като трето, четвърто и пето издание. В карето на последното е уточнено: „Росенският камен мост“, пето издание, съдържа разкази от двете книги, които преди години излязоха под наслов „Имане“ и „Ръж“ (Karaliychev 1945, p. 152), т.е. издателите от „Хемус“ я считат за наследник на първите две книги на Каралийчев. Нещо повече. Този сборник съдържа двадесет и три разказа, като не е пропуснат нито един текст от първите две книги. Един детайл обаче впечатлява и дори буди недоумение от съвременна гледна точка – творбите така са препоредени, в сравнение с първите издания, че се стига

до нарастване на ентропията, до загубата на художествения информационен заряд и междутекстова обвързаност, които произведенията вече са изградили в предишните самостоятелни издания, доколкото изобщо и там са налични. По-точно е дори да се каже, че не са препоредени, а че напълно нелогично са разпилени, като хвърлени във въздуха две тестета с карти, които със замах са събрани. Георги Цанев намира разказа, дал име на „новата“ книга, за „решително най-хубавият разказ в „Имане“ (Tsanev 1928, p. 260) и макар пътищата с критика вече да са тръгнали в различни посоки, неговото мнение вероятно е оказало влияние при избора за заглавие на книгата, независимо от личната оценка на Каралийчев за разказа: „Какво толкова харесват в „Росенският камен мост“? Аз просто разказах една легенда...“ (Kirov 1976, p. 505). Защо не се е съобразил с мнението на критика, че творби като „Отче наш“, „Дядо Груйчо от Върбовка“, „Нашият Пешо“, „Слънчоглед“, „Към Божия гроб“ и „Молба“ „са не тъй дълбоко промислени“, за да не каже *откровено слаби*, и ги е включил в „Росенският камен мост“, остава загадка. Единственото ново произведение в книгата, двадесет и третият разказ, но двадесети поред, е приказката „Гърбушка“. Симеон Султанов счита, че попадането ѝ там не е плод на случайност, а принцип, който писателят следва във всичките си книги: „разказите да не се отделят от приказките, защото в това творчество фантазията върви ръка за ръка с реалността; и още – тематичните кръгове да преливат един в други, защото и това е една от особеностите при композирането на тези сборници с приказки и разкази“, след което заключава: „По същия въпрос Ангел Каралийчев казваше: „Цял живот стоя с единия крак в разказа, а с другия в приказката“. Понякога той и с двата крака стъпваше ту в единия, ту в другия жанр, но произведенията му и тогава не бяха жанрово чисти: двете интонации (приказната и „истинската“) се гонеха, вплитаха и бореа за надмощие“ (Sultanov 1987, p. 404 – 405).

Но да се върнем към опитите на Каралийчев да съгласява своите книги през този период. Сборката „Вихрушка“ (1938 г.) уточнява на титулната страница, макар и вече не с толкова голям шрифт, че съдържа РАЗКАЗИ И ЛЕГЕНДИ. В по-късната и реално погледната последна сериозна книга преди 1944 г. с частично пътеписен характер – „Птичка от глина“ (1941 г.), текстовете са разделени на РАЗКАЗИ И ПЪТЕПИСИ. Новият творчески път, по който е тръгнал Каралийчев през този период, се нуждае и от нов подход към художественото концепиране, което изисква пренастройка и преосмисляне на организацията и структурата на отделните книги. Ако за „Ръж“ (1925 г.) и „Имане“ (1927 г.) такива не се изискват заради чисто художествения им характер, то когато все по-активно пише пътеписи, писателят изпада в затруднения при полагането на текстовете в конструкт от творби с различни жанрови характеристики. Каралийчев цели с назоваването на жанровете под заглавието да уплътни корпуса на тези книги. Така тяхната жанрова определеност или неопределеност

започва да функционира на паратекстово ниво като подзаглавие. От друга страна, вижда се и известна обърканост. Всяка от тези книги има различно преплетени жанрови категории, което, от своя страна, води до разбъркан стилистичен еклектизъм. Единствено монолитна е „Земята на българите“, която ясно заявява, че съдържа ПЪТЕПИСИ², но тя страда от друг недостатък, който важи за всички останали книги – отсъствие на каквато и да било структурна организираност и порядък, или поне в първите ѝ две издания. Текстовете в книгите на Каралийчев през 30-те и 40-ти години на XX век нито се подкрепят един друг, нито диалогизират, нито са подредени с някаква осмисленост.

Единственият критик, който изговаря този организационен хаос, е Борис Йоцов. В рецензия, посветена на току-що излязлата „Вихрушка“, той констатира: „Вихрушка“ е сборник от разкази и легенди, това не е книга с вътрешно единство, сюжетно и идейно“ и „надсловът на книгата е случайно сложен – по името на разказа „Вихрушка“ (Yotsov 1938, p. 216). Тук акцентираме върху онези критически забележки, които са свързани с „архитектониката“ и които намираме за напълно точни. Малко по-нататък Йоцов влиза още по-детайлно в оглед на общата рамка на книгата: „Една проста, но хубава произшестввена нишка, която не се обременява от излишни подробности и ненужни отклонения. Оттук и простотата в постройката, която не всякога е достатъчно обмислена и архитектурно издържана. (...) Каралийчев е бърз в повествувателния ход, леко и свободно минава от една тема на друга, когато се домогва до цялостно и здраво сюжетно построение. Но тъкмо в тая творческа бързина не успява да съвлее композиционно своето творение.“ (Yotsov 1938, p. 218).

„Сребърна ръкойка“ не само не прави изключение, но ще кажем, че организационният хаос, както го определихме, а според Йоцов *необмисленост и архитектурна неиздържаност*, започват именно от нея и преминават през всички книги на Каралийчев до първата половина на четиридесетте години на XX век. В „Сребърна ръкойка“ дори говорим за една подредба на разказите, която механично е пренесена в първите две издания на „Земята на българите“ – текстовете, свързани с България, са в началото на книгите, а тези, които са свързани с пътувания извън страната – в края. Но това не е организация. Това е просто разпределяне по географски принцип, механичен сглоб, който няма нищо общо с *композиционното съвладяване*, както се изразява Йоцов.

Някои от творбите, които привидно лесно са разпознаваеми като пътеписи: „От върха“, „В долината на Вит“, „Аполония“, „Край брега на равна Добруджа“, „Карабунар – изворът на рубинено южно вино“, пораждат също доста въпроси. Например „От върха“ доколко би могъл да бъде определен като пътепис, при положение че по-скоро представлява пейзажна импресия. На границата между пътеписа и настроението са „Летовище за новите поколения“, „Пазар в Кюстендил“, „В някогашното Търново“, „Есен в село“, „Пролетните гостенчета на София“, нещо като импресионистични есета пък са „Пощенска

карта“ и „Капка мастило“, по-скоро разказ е „От ралото до хляба“, а „Иречек в България“ е охудожествен биографичен очерк с пътеписни моменти. Условно казано, втората част включва четири спомена от служебни пътувания на автора до Франция: „Една вечер в градския дом на Париж“, „На гости у председателя на французката република“, „Романтичен концерт“, „Фонтенбло“, както и незнайно защо твърде харесвания текст „Там, където птиците са по-леки“, който отново представя служебна командировка, свързана с участието на Каралийчев в писателската група при посещението на литературния ПЕН клуб в Барселона³.

Пътеписите в „Земята на българите“ са единадесет на брой, поне що се отнася до първите две издания, без да броим уводните думи на писателя, където в синтезиран вид е дадена информация за текстовете в сборника: „Тая книга съдържа картини от българската земя, настроения, къси исторически излети. В нея са поместени моите пътеписи, написани подир *Сребърна ръкойка*“, и завършва краткото въведение с уточнението: „В „Земята на българите“ са включени два очерка за Цариград и Лотарингия, които не влизат в пределите на България и стоят вън от заглавието на книгата. Печатам ги в тази книга само защото са писани редом с другите откъси“ (Karaliychev 1939, p. 7). С изключение на три текста (първите два – импресиите *Земята на българите* и *Улица*, както и *На Черня гости дойдоха*) останалите ясно посочват географските локации, които представят: *Край тихия Дунав*, *Лудогорие*, *Мелник*, *Чепинското корито*, *В Средна Родоп*, *Лято в Острец*, като това е очевадно и за *Цариград* и *В Лотарингия*.

Тази насипност на текстове между две корици е заболяване на немалка част от книгите през тези години. Същото пренебрежение към архитектурата проявява и Константин Константинов, който през 1930 г. издава сборника с пътеписи „По земята“ – една от най-високо ценените му книги. Тя е разделена също на два дяла – първият обединява текстовете от пътуванията на писателя в България, а вторият – във Франция и основно в Париж. Второто издание през 1937 г. добавя още шест пътеписа от Франция и един за Пирин, съответно обемът на книгата нараства с почти седемдесет страници, като все пак авторът разполага новите текстове в някаква географска логика между останалите.

Каралийчев прави същото в третото издание на „Земята на българите“ през 1943 г., като също постига подобрене в организацията и баланса между текстовете. След подредените по същия начин, както в първите две издания, девет пътеписа, той включва още пет: „Дим се дига“, „Край белия Вит“, „Беглика“, „Ябълките край Струма“ и „Житните ниви шумят“, отново последният текст е „Цариград“, но премахва „В Лотарингия“. По този начин чисто съдържателно книгата повече се доближава до смисъла на заглавието. Механичното пришиване на „Цариград“ и „В Лотарингия“ към останалите девет текста в първите две издания създава дисбаланс, дори измерено

количествено – *българските* творби покриват 115 страници, докато *чуждестранните* – 75, в третото издание съотношението вече е 150 на 55 страници. Въпросът какво го мотивира да избере единия пътепис за сметка на другия, намира отговор при внимателния им оглед. „В Лотарингия“ чисто стилистично и с някои дребни детайли и нюанси наподобява „Там, където птиците са по-леки“ от „Сребърна ръкойка“, с тази разлика, че по-ранният пътепис възпроизвежда, както споменахме, едно служебно пътуване, докато тук става дума вероятно за семейна екскурзия, макар че това не е съвсем ясно: „Две недели ние кръстосвахме с автомобили селата и градовете на Лотарингия“ (Karaliychev 1939, p. 188). И двата текста принадлежат към т. нар. пътеписи с констативна гледна точка, като възпроизвеждат реалната събитийна последователност от типа – отидохме там и там, ношувахме еди-къде си, на другия ден посетихме еди-какво си... и така нататък до края на пътуването и съответно пътеписа. За този механизъм на описание, но наличен и при Вазовия пътепис, Цветан Ракъовски казва: „Така пътеписът поставя онова, за което разказва, в една форматирана географска картина“ (Rakyovski 2023, p. 15). Каралийчев акцентира върху отделни детайли и случки, но като цяло, всичко се разполага в едромащабна картина, която често приключва с патетични емоционални обобщения. Другата причина намираме в добре промислен акт, съобразен със спецификата на „Цариград“. Въпреки че проследява сравнително подробно пътуването през българските земи до столицата на Турция, както и обхождането на емблематични за града места, не бихме сбъркали, ако заключим, че „Цариград“ е пътепис със силни националистични тенденции, в който някои туристически обекти отключват теми, свързани с българската история или пребиваването на българи по съответните места. Само един пример е достатъчен, за да се придобие представа за този механизъм: „Видяхме и „кубелиите стаи“ на Чорапчи хан. Някогашната кантора на Маджарови. Поток светлина струи през прозореца. В стената е зазидана каса от средата на миналия век. Тя е била пълна с австрийски караминци, златни лири, сребърни меджидиета, рублиета, бешлици. Получих една търговска книга на Велю Н. Биволаров и Лука Н. Радомиров от 1872 година, цариградските наши търговци и занаятчии бяха първите войници на българското възраждане и материална култура“ (Karaliychev 1943, p. 189). Така погледнато, „Цариград“ има своето място в ревизираното трето издание на „Земята на българите“.

Повечето от пътеписите в тази книга са вдъхновени от пътуванията из страната, в които Каралийчев участва с други писатели: „В редица градове той изнасял и сказки на възрастните, а на децата четял свои приказки. Навсякъде неговото образно поетично слово докосвало сърцата на хората и било изпращано възторжено“ (Sultanov 1987, p. 264). Петте допълнени пътеписа към третото издание също отговарят на духа на *учителските конференции*, както Каралийчев нарича пътуващите четения.

Маркирайки посетените дестинации от Каралийчев в „Земята на българите“ върху картата, ще видим, че те покриват почти цялата страна, с изключение на Югоизточна България. Може да направим предположение на какво се дължи този факт – влюбен в планините, писателят не намира вдъхновение или повод за посещение на сравнително равнинната Тракийска низина, а може Писателският съюз по някакви причини да не е организиран четения в този регион, или писателят ги е пропускал. Дори без тази част, но с „Цариград“, географията на териториите почти припокрива онзи клетвен кръст пред родината, който чертае лирическият аз на Яворов в „Нощ“ „от Дунав до Егея бял / и от Албанската пустиня / до черноморските води“.

Два текста в „Земята на българите“ са различни и това са „Улицата“ и „Лято в Острец“. И ако първият, със своите пет страници, е импресия, представяща в няколко кадъра живота на столицата в края на трийсетте години, то „Лято в Острец“ е различна работа. Привидно би трябвало да бъде причислен към пътеписите с лирични елементи, каквито несъмнено притежава, но в него откриваме и характеристики, които не само го отличават от всички останали в книгата, но и го превръщат в най-добрия текст в цялото пътеписно наследство на Каралийчев.

„Лято в Острец“ няма нищо общо с работния характер на пътуванията из училища и читалища, а също и с екскурзиантските такива. Симеон Султанов разказва, че месец след смъртта на второто им дете, Ането, писателят и съпругата му Вела решават да се „пробудят от зловещия сън“, и отиват в Троянския балкан, в село Острец, днес квартал на град Априлци, където *прекарат своето най-тъжно и най-самотно лято*: „В своя дневник, който си води с молив върху листчета на бележник, взет от редакцията на в. „Троян“, писателят описва всичко онова, което очите виждат и ушите чуват. Тези пластични визуални картини се прекъсват от време на време от воплите на ранената душа по един спонтанен и непринуден начин. От психологическа гледна точка този дневник, една част от който под заглавие „Лято в Острец“ влиза в „Земята на българите“, е затрогваща човешка изповед.“ (Sultanov 1987, p. 259). За тежките моменти, изживявани от родителите в Острец, свидетелства и Йовко Киров: „Само месец след като загубил второто си дете, той и жена му се усамотяват в Острец. В къщата на дядо Вълло. Жена му първите няколко дни не излизала от стаята. „Разбери – молела го, – страх ме е да погледна небето! Струва ми се, че душичката на Ането се носи като сенчица в облаците!“ (Kirov 1984, p. 132). Тази реплика влиза в текста на самия Каралийчев с добавка в скоби: „Когато напиша името му – сълзите ми започват да текат“ (Karaliychev 1939, p. 120), и това е цялото описание на един ден – 29 юли. „Лято в Острец“ е третият текст на Каралийчев, композиционно изграден като дневник. Стефан Коларов вярно констатира, че „Цариград“ и „Добруджа 1940“ също са такива (Kolarov 1983, p. 126). Дневниковите записки на писателя от това кризисно и

тежко за преживяване време за него и съпругата му са опит да намерят покой за душите си сред красива природа. „Това е наистина един от най-красивите кътове на страната ни“ (Lalev 1988, p. 4).

Независимо че формално „Лято в Острец“ се води пътеписен текст – почти всеки ден (има и отсъстващи такива) представя описание на излети из близките планински местности, риболов или случки и разговори с техния домакин и други гости, а като лайтмотив се вклиняват спомени за липсващата дъщеричка. Те разтърсват със своята откровеност и тъга, които Каралийчев не опитва да прикрие, като с психоаналитична настойчивост яростно дълбае в болката, за да я преодолее.

Последният сборник от този период – „Птичка от глина“ (1941 г.), има сходни проблеми, като всички разгледани дотук книги. Дори с няколко повече. Както споменахме, Каралийчев назовава текстовете *разкази* и *пътеписи*, но може би щеше да е по-добре да добави тук и *легенди*, защото част от творбите са такива. Седемнадесетте текста са организирани в три неназовани и неопределени, но ясно очертаващи се групи, като петнадесет фактически представляват художествени разкази и исторически легенди, а само последните два – „Добруджа 1940“ и „Земя свещена“, са пътеписи. Въпреки очевидната количествена непропорционалност, можем да оправдаем автора, че отбелязва пътеписите на титулната страница, с това, че те обхващат 1/3 от общия обем на книгата, но и този факт не говори добре за баланса между текстовете.

„Добруджа 1940“ и „Земя свещена“ са силно идеологизирани пътеписи, написани с пропагандна цел. Както добре е известно, през септември 1940 г. Южна Добруджа е освободена според Крайовската спогодба. Най-видните български писатели са причислени към различни дивизии, за да „влязат в Добруджа с войските и да засвидетелствуват пред историята, че са били очевидци на велики дни“ (Karaliychev 1941, p. 153). Ангел Каралийчев е причислен към I дивизия на Трета армия, която има основна роля в операцията по освобождаването на Добруджа, заедно с Георги Константинов и Никола Фурнаджиев. „Добруджа 1940“ не е точно пътепис, а по-скоро дневник, проследяващ влизането на българската войска в освободената от румънци отново българска територия. Разбира се, тук няма природни описания, а вниманието е фокусирано върху реакциите на хората, посрещайщи военните. Естествено, доминират трогателните емоционални реакции, сълзите от радост, прегръдките, обсипаните с цветя коли, триумфалните арки. Това е време на националистически ентусиазъм във всички сфери на обществото, в това число и литературата, проявяващ се с появата на десетки книги, възпяващи историческото събитие. В една подобна книга стотина общественици, учени, хора на изкуствата и на труда, публицисти с „разтуптени сърца в тоя възвишен за българите от всички краища момент“ (Tsankov-Derizhan 1940, p. 5) споделят чувствата и мислите

си за Освобождението, а Каралийчев публикува следните стихове: „И сълзите текат, текат... / Вий пак пристигнахте, момчета! / Ах, милост Божия вали / Над Добруджанските полета. / Добре дошли! Добре дошли!“ (Tsankov-Derizhan 1940, p. 32) в духа на цялата тази литература, а и на неговия пътепис.

Април следващата година във Вардарска Македония влизат германските и българските войски, а по-малко от два месеца след тях Каралийчев пристига в Кюстендил и е отново толкова развълнуван от предстоящото пътуване, че „До полунощ не можах да заспя. Сърцето ми силно тупти: Македония“ (Karaliychev 1941, p. 185). Това шестдневно пътуване е имало същата задача като това в Добруджа, този път спътници са творци на изящните изкуства – Иван Лазаров, Георги Атанасов, а също Спиро и Георги (вероятно става дума за Спиридон Казанджиев и Георги Константинов, бел. моя, Р. Х.) (Karaliychev 1941, p. 209). „Земя свещена“ е най-обемният и обстоятелствен текст в „Птичка от глина“ и това донякъде е разбираемо с оглед на маршрута, преминаващ през цялата територия на македонските земи през Скопие до Охрид, след което писателят се завръща в страната, но с голям обход през Воден, Пела, Солун, Кавала, Филипи, за да приключи на маса с чаша чай в Банско, край която „поточе играе като малко дете в краката ни и нещо разказва, разказва...“ (Karaliychev 1941, p. 220). Тази творба, може да се каже, синтезира всички елементи, които писателят използва в повечето от своите пътеписни текстове: задъхано и динамично следване хронологията на пътуването, кратки вметки с емоционален и лирически характер, исторически и легендарни ремарки, търсене на патриотични връзки с българската история, акценти върху характерни лица и срещи, песни и цитирани стихотворения, общи пейзажни картини с вглеждане в отделни детайли. Конкретно за „Добруджа 1940“ и „Земя свещена“ се добавя и идеологическият патриотарски патос, който е обясним и в духа на времето. Като цяло обаче, „Птичка от глина“ по никакъв начин не надгражда постигнатото от писателя в областта на късия разказ и на пътеписа от реализираното до онзи момент. Това е периодът, за който неговият изследовател Симеон Султанов констатира: „Ангел Каралийчев беше замразил своята образна система и беше стигнал предварително своя апогей“ (Sultanov 1987, p. 286). Смутните военни времена, комунистическият преврат и не само те не помагат на писателя да излезе от тази криза, напротив – вкарват го в житейски и творчески наратив на компромиса и конформизма. Ангел Каралийчев реализира само второто очакване на Филипов за *бъдно развитие и разширяване*. Открил пътеписа, той има интересни находки в жанра, но така и не успява да достигне високите образци на епохата, както и да организира книгите си по един осмислен начин. За съжаление.

БЕЛЕЖКИ

1. Георги Бакалов, 1925. „Кои им бяха съратниците в честването на Яворов?“, сп. „Нов път“, кн. 6, , с. 191 – 192.
2. Интересно е да споменем „В ширната съветска земя“ (1953 г.), където напълно в духа на комунистическата идеология в края на сталинския период са вкарани в употреба всички догматични клишета и идеологически внушения на тоталитарната власт. Това е първата стъпка към заемаването на важно място в йерархията на културния фронт. Неслучайно в края на същата тази година „Ангел Каралийчев на общоградското събрание митинг в София на 28 ноември 1956 г. произнася реч веднага след главните оратори Тодор Живков (първи секретар на ЦК на БКП), Георги Трайков (секретар на БЗНС) и Кимон Георгиев (член на Националния съвет на Отечествения Фронт“ (Дойнов 2011, р. 99), а следващата година ще направи и втората, издавайки „Наковалня или чука: Разкази и очерци за Георги Димитров“. По важното за нас е отново проявената от Каралийчев странна обърканост при жанровата идентификация на „В ширната съветска земя“. Реално тази книга притежава всички характеристики да бъде определена като пътепис. По това време обаче пътеписът е низвергнат от тоталитарния режим и писателят предвидливо решава да го покрие чрез доста по-неутралното и безопасно определение „Спомени“, под чието заглавие са появява през 1967 г. в издателство „Народна култура“.
3. „Пен-клубът е организация за международно общуване, срещи, опознаване и сътрудничество на писателите.“ Пише самият Каралийчев в този текст (с. 157).

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛЕВ, С. 1998. Ренегатство и ренегатофобия – фрагменти от един критически сюжет (Иван Мешеков срещу Владимир Василев) (I част). *Проглас*, кн. № 2.
- ДОЙНОВ, П. 2011. *Българският соцреализъм 1956, 1968, 1989. Норма и криза в литературата на НРБ, ИИБМ*.
- ЖЕЧЕВ, Т. 1964. Против профанацията на реализма и безкрилото описателство – В. *Съвременни образи и идеи*, Български писател.
- ЙОЦОВ, Б. 1938. А. Каралийчев, Вихрушка, разкази и легенди. – В. *Родина*, Год. I (1938), № 1.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1938. *Вихрушка*. Разкази и легенди, Хемус.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1939. *Земята на българите*. Пътеписи, Хемус.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1943. *Земята на българите*. Пътеписи, Хемус.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 2021. *Земята на българите*. Пътеписи, Скорпио.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1941. *Птичка от глина*. Разкази и пътеписи, Хемус.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1936. *Родина* – Сп. *Български турист*, година

- XXVIII, май, кн. 5.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1945. *Росенският камен мост*, Хемус.
- КАРАЛИЙЧЕВ, А. 1935. *Сребърна ръкойка*. Пътеписи, Книгоизд. Казанлъшка долина.
- КИРОВ, Й. 1984. *Ангел Каралийчев отблизо*. Български писател.
- КИРОВ, Й. 1976. В. А. РАЗЦВЕТНИКОВ, *Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си*, Български писател.
- КОЛАРОВ, С. 1983. *Майстор на лиричната проза Ангел Каралийчев*. Наука и изкуство.
- КОНСТАНТИНОВ, Г. 1935. *Сребърна ръкойка*. Пътеписи, настроения, разкази от Ангел Каралийчев. *Златорог*, Т. XVI, кн. 8.
- КОНСТАНТИНОВ, Г. 1961. Имане. *Критика*, Български писател.
- ЛАЛЕВ, Л. 1988. *Априлци*. Медицина и физкултура.
- МЕШЕКОВ, И. 1989. Антон Страшимиров. – В. *Есета, статии, студии, рецензии*. Български писател.
- ПОНДЕВ, П. 1976. – В. *Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев в спомените на съвременниците си*. Български писател.
- РАКЪОВСКИ, Ц. 2023. Пътеписите на Вазов. *Български език и литература*, Т. 65, № 1.
- РОСЕН, П. 1925. Литературата ни вчера и днес – В. *Хиперион*, год. IV, кн. 1 – 2.
- С. 1925: Пак за скучния Златорог. *Хиперион*, год. V, кн. 5 – 6.
- СТОЯНОВ, С. 1998. *Литературата на двора*, Издателство „ЛИК“, 1998 г.
- СТОЯНОВ, Л. 1935. *Сребърна ръкойка*. Пътеписи, настроения, разкази от Ангел Каралийчев. *Кормило*, Т. 1, № 14.
- СУЛТАНОВ, С. 1987. *Йордан Йовков, Ангел Каралийчев*, Български писател.
- ФИЛИПОВ, А. 1932. Лъжовен свят. Разкази от А. Каралийчев. *Златорог*, Т. XIII, кн. 8 – 9.
- ЦАНЕВ, Г. 1928: Имане. Разкази от А. Каралийчев. *Златорог*, Т. IX, кн. 5 – 6.
- ЦАНКОВ-ДЕРИЖАН, ХР. 1940. *Златна книга за златна Добруджа*, Хр. Г. Данов.
- КУЛТУРА, брой 10 (2993), декември 2022. „Ръж“ и модернистичното родно. Разговор с Бойко Пенчев, <https://www.kultura.bg/article/1255-ryzh-i-modernistichnoto-rodno-razgovor-s-boiko-penchev> (посетен 10.06.2023 г.)

REFERENCES

- DOYNOV, P. 2011. *Balgarskiyat sotsrealizam* 1956, 1968, 1989. Norma i kriza v literaturata na NRB, IIBM.
- FILIPOV, A. 1932. Lazhoven svyat. Razkazi ot A. Karaliychev. *Zlatorog*, vol. XIII, no. 8 – 9.
- JECHEV, T. 1964. Protiv profanatsiyata na realizma i bezkriloto opisatelstvo – V. Savremenni obrazi i idei, Balgarski pisatel.
- KARALIYCHEV, A. 1938. *Vihrushka. Razkazi i legendi*. Hemus.
- KARALIYCHEV, A. 1939. *Zemyata na balgarite. Patepisi*. Hemus.
- KARALIYCHEV, A. 1943. *Zemyata na balgarite. Patepisi*. Hemus.
- KARALIYCHEV, A. 2021. *Zemyata na balgarite. Patepisi*. Skorpio.
- KARALIYCHEV, A. 1941. *Ptichka ot glina. Razkazi i patepisi*. Hemus.
- KARALIYCHEV, A. 1936. Rodina. *Balgarski turist*, godina HHVIII, may, knizhka 5.
- KARALIYCHEV, A. 1945. *Rosenskiyat kamen most*. Hemus.
- KARALIYCHEV, A. 1935. *Srebarna rakoyka. Patepisi*, Knigoizd. Kazanlashka dolina.
- KIROV, Y. 1984. *Angel Karaliychev otblizko*. Balgarski pisatel.
- KIROV, Y. 1976. V. A. RAZTSVETNIKOV, *Angel Karaliychev, Nikola Furnadzhiev v spomenite na savremennitsite si*. Balgarski pisatel.
- KOLAROV, S. 1983. *Maystor na lirichnata proza Angel Karaliychev*. Nauka i izkustvo.
- KONSTANTINOV, G. 1935. *Srebarna rakoyka. Patepisi*, nastroenia, razkazi ot Angel Karaliychev. *Zlatorog*, vol. XVI, no. 8.
- KONSTANTINOV, G. 1961. Imane. *Kritika*, Balgarski pisatel.
- LALEV, L. 1988. *Apriltsi*. Meditsina i fizkultura.
- MESHEKOV, I. 1989. Anton Strashimirov. – V. *Eseta, statii, studii, retsenzii*. Balgarski pisatel.
- PONDEV, P. 1976. – V. Asen Raztsvetnikov, *Angel Karaliychev, Nikola Furnadzhiev v spomenite na savremennitsite si*. Balgarski pisatel.
- RAKYOVSKI, Ts. 2023. Patepisi na Vazov. *Balgarski ezik i literatura*, vol. 65, no. 1.
- ROSEN, P. 1925. Literaturata ni vchera i dnes. *Hiperion*, vol. IV, no. 1 – 2.
- S. 1925: Pak za skuchnia *Zlatorog*. *Hiperion*, vol. V, no. 5 – 6.
- STOYANOV, S. 1998. *Literaturata na dvora*. Izdatelstvo “LIK”.
- STOYANOV, L. 1935. *Srebarna rakoyka. Patepisi*, nastroenia, razkazi ot Angel Karaliychev. *Kormilo*, vol. 1, no. 14.
- SULTANOV, S. 1987. *Yordan Yovkov, Angel Karaliychev*, Balgarski pisatel.
- TSANEV, G. 1928: Imane. Razkazi ot A. Karaliychev. *Zlatorog*, vol. IX, no. 5 – 6.
- TSANKOV-DERIZHAN, HR. 1940. *Zlatna kniga za zlatna Dobrudzha*,

- Hr. G. Danov, 1940.
- VASILEV, S. 1998. Renegatstvo i renegatofobia – fragmenti ot edin kriticheski syuzhet (Ivan Meshekov sreshtu Vladimir Vasilev) (I chast). *Proglas*, no. 2.
- YOTSOV, B. 1938. A. Karaliychev, Vihrushka, razkazi i legendi. *Rodina*, vol. I, no. 1.
- KULTURA, broj 10 (2993), Dekemvri 2022 – „Razh“ i modernistichnoto rodno. Razgovor s Boyko Penchev, <https://www.kultura.bg/article/1255-ryzh-i-modernistichnoto-rodno-razgovor-s-boiko-penchev> (poseten 10.06.2023 g.)

THE ARCHITECTONICS OF KARALIYCHEV'S TRAVEL BOOKS IN THE 1930S AND 1940S

Abstract. This article presents a study of Angel Karaliychev's travel books during the second period of his development. For the first time in Bulgarian literary theory the focus lies on the interconnection and dialogism between the texts that the writer published in different collections and not so much on their contents. This article examines the special features of text composition so as to provide an explanation for the lack of unity and coherence between individual works. Special attention is paid to the only travel book in the writer's oeuvre – “The Land of the Bulgarians” – which was published in five different editions.

Keywords: travel writing; narrative, organization, travelogue, composition, structure

✉ **Dr. Roman Hadjikosev, Assoc. Prof.**

Department of Literature

Faculty of Philology

South-West University “Neofit Rilski”

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: romanhadjikosev@yahoo.com